

emdi Sözcüğünün Yeni Uygurcadaki Anlamları Üzerine*

On the Meanings of the Word "emdi" in New Uyghur Language

Yrd. Doç. Dr. Raile Abdülvahit KAŞGARLI**

Özet

Yeni Uygurcada emdi şeklinde kullanılan sözcük, Türkçenin en eski yazılı kaynağı olan Orhun Abidelerinde amtı şeklinde geçmektedir. Günümüzde, lehçelerde indi, hazır, azır, endi, şimdi gibi şekillerde kullanılmaktadır. Sözlüklerde emdi sözcüğünün anlamının şimdi olduğu verilmekle beraber bu sözcüğün emdigice, emdigine, emdiki, emdilik, emdilikte, emdiletin şekilleri madde başı olarak verilmiştir. Yeni Uygurcada bu sözcüğün şimdi dışında artık, bu defa, madem, daha gibi anlamları da bulunmaktadır, yukarıdakilere ilaveten emdirek, emdila gibi şekilleri de kullanılır. Lehçeler arası aktarmada; sözcük anlamının bilinmesiyle birlikte sözcüğün eklerle genişlemiş şekillerin anlamlarının da bilinmesi, ayrıca sözdiziminde kullanım biçimine göre değişen anlamların dikkatlerden kaçmaması, önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmamız, lehçeler arası aktarmalarda anlam yanlışlığını önlemeye katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmamızda emdi sözcüğünün ve onun türevlerinin Yeni Uygurcadaki anlamlarını, örneklerle açıklamaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Çağdaş Türk Lehçeleri, Yeni Uygurca, emdi, anlam

Abstract

The word which is used as emdi in New Uyghur language is mentioned as amtı in the Orhun Monuments which are the oldest written resource of Turkish. Today, it is used in the forms such as indi, hazır, azır, endi, şimdi in the dialects. While it is stated that the meaning of the Word emdi is şimdi [now] in the dictionary, the forms as emdigice, emdigine, emdiki, emdilik, emdilikte, emdiletin of this word are given as article headings as well. This word has the meanings such as at anymore, this time, since, other than now in the New Uyghur Language as well. In addition to aforesaid, its forms, emdirek, emdila are also used. In the transition among the dialects; with its word meaning is known, being known also the meanings of the extended forms of the word through suffixes and also not ignoring the meanings which may vary according to the form of usage in the syntax appear as important. In this respect, our study aims at making contribution to the prevention of the meaning inaccuracy in the transfers among the dialects. We will try to explain the meanings of the word emdi and its derivatives in the New Uyghur language by means of the examples.

Keywords: Modern Turkish Dialects, New Uyghur Language, emdi, meaning

* Bu makale, 21-23 Ekim 2015 tarihinde Trakya Üniversitesinde gerçekleşen "Uluslararası Söz, Sanat, Sağlık Sempozyumu"nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, reyila.kasgarli@istanbul.edu.tr

Günümüz Uygurcasında "emdi" olarak kullanılan sözcük, Eski Türkçe döneminde *amti*, *emti*, *amçı* şeklinde geçmektedir [Eraslan 2012: 217]. Orhun Yazıtları üzerinde yapılan çalışmalarda sözcüğün *amti* şekli verilmiştir [Ergin 2008: 2, 58] ve "şimdi, şimdiki" anlamında kullanılmıştır: "ol [a]mtı [a]hılıg yok." "onlar şimdi fena değil" (KT G3). "Türük [a]mtı bod[uj]n b[e]g[e]r" [Ey], *şimdiki Türk halkı [ve] beyleri*" (BK K8) [Tekin 2010: 75]. Emti şekli ise Uygurca Altun Yaruk'ta geçmektedir: "qorqmañlar m[e]ñ emti sizlerke tırlmış tıltağımın sözleyin." "Korkmayın, şimdi ben sizlere diriliş sebemini söyleyeyim."¹

Divân-ü Lügat-it Türk'te Kaşgarlı, "alp" sözcüğünü açıklarken Alp Er Tunga (Afrasyab) hakkındaki saguyu örnek verir. Saguda söz konusu sözcük emdi olarak geçmektedir: "Alp Er Tunga öldimu, İssiz ajun ıaldimu, Ödlek için aldimu, Emdi yürek yırtılu" [Kaşgarlı 1981: 58]. Çağatay döneminde ise emdi şeklinde kullanılmıştır [Eckmann 2012: 276]. "Emdi" sözcüğün karşılığı Çağdaş Türk Lehçelerinden Kazakçada "endi, nak kazır", Özbekçede "endi, hazır", Azericede "indi, hazır", Başkurtça ve Tatarcada "hazır", Türkmencede "hazır, şu vağtk", Kırgızcada "azır" [Komisyon 1991: 824-825], standart Türkiye Türkçesinde "şimdi", ağızlarda "indi, imdi, şindi" şeklindedir.

1. Emdl Sözcüğünün Sözlük Anlamı

"Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü"nde (YUTS) anlamı şu şekilde açıklanmıştır: "*Şimdi: Emdl boldi 'şimdi oldu'*" [Necip 1995: 112]. "Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti"nde (UTİL) emdi sözcüğü şöyle açıklanmıştır: "1. Konuşulan anda, şimdi: Mana emdi hemme iş cayıda boldi. 'İşte şimdi bütün işler yoluna girdi.' 2. Konuşulan andan sonra, şimdi: Burun tağ aylinip kelse, emdi bağ aylinip keler. 'Eskiden dağlar aşıp gelmesi lazımdı, şimdi sadece bağı aşıp gelmesi yeterli.' 3. Anlamı pekiştirmek ve kuvvetlendirmek için kullanılan söz: Xoş ana, kétey emdi, daşöge yétey emdi. Bilim hikmet yolığa canni beşx étey emdi. 'Elveda anne, gideyim artık, üniversiteye ulaşayım. Bilim hikmet yolunda canımı feda edeyim'" [Komisyon 1990: 302].

Emdl sözcüğün Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan "şimdi" için "Türkçe Sözlük"te şöyle açıklama yapılmıştır: "1. Şu anda içinde bulunduğumuz zamanda: 'Şimdi daha bahtiyar bir haberi sevgili bir sestem duymaya imkân buluyoruz'. 2. Az sonra, yakında: 'Ben arabayı garaja bırakıp şimdi döneceğim'. 3. Az önce, bir az önce, demin: 'Otobüs şimdi geçti, öbürü ne zaman gelir bilmem'. 4. Artık, bundan böyle, bu duruma göre: 'Sizden kaçan hayvanı da şimdi kim bilir hangi semtte satacaklar'" [Komisyon 2011: 2225].

"Türkçe Uygurca Lügat"te "şimdi" sözcüğünün anlamı *emdi*, *hazır* olarak verilmiştir [Abdulla 1989: 87].

Sözcüğün örnekleri incelendiğinde, iki lehçedeki anlamlarının benzer ve farklı yönleri ortaya çıkmıştır. Bu özelliklerin bazıları yukarıda bahsettiğimiz sözlüklerde yer almamaktadır.

1.1. Emdl sözcüğü ile "şimdi" sözcüğü, aşağıdaki anlamlarda kullanıldığında birbirini tam olarak karşılamaktadır:

1.1.1. Şu anda, içinde bulunduğumuz zamanda

Çıldı emdi közlerimiz. [Alptekin 2000: 31]

"Şimdi gözlerimiz açıldı"

Bu güzel nersiler mana emdl uniñ aramini buzdi. [Sabir 2006: 239]

¹ *emti* sözcüğünün Altun Yaruk'taki okunuşu hususunda ses farklılığı bulunmaktadır. Aynı cümle içinde yer alan sözcük, Ceval Kaya'nın çalışmasında *amti* olarak verilmişken Kemal Eraslan'ın çalışmasında *emti* olarak verilmiştir. Bk. Ceval Kaya, Uygurca AltunYaruk, TDK Yay. 607, Ankara 1994, s. 62; Kemal Eraslan, Eski Uygur Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara 2012, s. 217

"Bu güzel şeyler **şimdi** onun huzurunu kaçırdı."

Emdi dadamğa désem qandak bolar?
"Şimdi babama söylersem nasıl olur?"

Emdi bularğa obdanraq qara!
"Şimdi bunlara iyicene bak!"

1.1.2. Konuşulan andan sonra

Emdi bizni tutmamdu, ğocam? [Sabir 2006: 244]
"Şimdi bizi tutuklamayacaklar mı hocam?"

Emdi nime iş qilisiz?
"Şimdi ne yapacaksınız?"

Emdi yazsañ qet'i yétişmeydu.
"Şimdi yazarsan asla yetişmez."

1.1.3. Az önce, demin.

Vay ğocam, xapulavermisile, emdi kélip turğantim menmu, téxi qoylarğa qarığudek bolmidim.

"Vay beyim, kızıp durmayın bana, daha **demin** geldim ben de, henüz koyunlara bakacak fırsatım olmadı."

Emdi qilĝan işiñni emdi untup qalamsen?
"Az önce yaptığın işi şimdi unutacak mısın?"

Öydin emdi çıqqan tursam, mektepte néme bolĝanliqini nerdin biley?
"Evden **az önce** çıktım, okulda neler olup bittiğini nerden bileyim?"

1.2. Emdi sözcüğü ile "şimdi" sözcüğünün birbirini tam olarak ifade edemediği durum da bulunmaktadır. Yeni Uygurcada emdi, anlamı pekiştirmek ve kuvvetlendirmek için kullanıldığında, Türkiye Türkçesinde bu sözcüğün karşılığı ifade edilmez.

Xoymu obdan boptu, bizniñ qara bosuĝimiz bu gepni añlısa, qançe xoş bolup kéter, emdi. [Ötkür 1994: 253]

"Çok iyi olmuş. Bizim Kara Busuğumuz bu sözü işitse ne kadar memnun olur."

Bu bizniñ qoşnimiz emdi. Éĝir yenik gep qilip salmisila cumusla!
"Bu bizim komşumuz. Sakın ona kötü bir şey söylemeyiniz!"

Men bu dostlirimni obdanraq kütüvalay emdi.
"Ben bu arkadaşlarımı iyicene ağırlayayım."

Emdi şu kirip saptimen uquşmay, xapa bolmayla...

"Yanlılıkla girmişim, kusuruma bakmayın."

2. Emdl Sözcüğünün Sözlükte Yer Almayan Anlamları

2.1. Artık, bundan böyle

Köñül azadilik taptı, qanatlandı ümid-arzu

Ötüške yéñi ötkeldin rasa bağlandı bel emdl. [Rehim 1997: 73]

"Gönül huzur buldu, kanatlandı umut arzu,

Aşmaya yeni engeli istenç daha da güçlendi **artık**."

Emdl biz sizdin üginimiz, -didi tömür. [Ötkür 1994: 46]

"**Bundan böyle** biz sizden öğreneceğiz, dedi Timur."

Emdl siler bilen Oñ'ériqta körşimiz. Atuş işpiyonlarnıñ çaiğisiğa aylandı.

"**Artık** sizlerle Oñ'ériqta buluşacağız. Atuş ajanların yuvasına dönüştü."

Bizmu özimizni usulçı dep yürüptuq. Emdl hergiz sehnige çıqmaylı.

"Biz de kendimizi dansçı sanmışız. **Bundan böyle** asla sahneye çıkmayalım."

2.2. Bu defa

Şamxusut şunçe qılğanliri yetmey, emdl bizni oqqa tutup bermekçi bilemsiler? [Ötkür 1994: 138]

"Şahmahsut'un yaptığı bu kadar kötülük yetmedi, bu defa bizi kurşunlara siper etmek istiyor, biliyor musunuz?"

Béyciñda kövrük astidin heydelgen Uyğur erzdar emdl aptobustin çüşürivétildi.

[<http://www.rfa.org> Erişim: 23.05.2015 14:05]

"Pekin'de köprü altından kovulan Uyğur davacı **bu defa** otobüsten indirildi."

Burun u bağıniñ işikini éçip özi aldıda yol başlap mañatti, emdl başliqlarnıñ arqisiğa ötti.

"Eskiden o bağıın kapısını açarak kendisi rehber olarak önde giderdi, **bu defa** yöneticilerin arkasına geçti."

Bundaç çağlarda qelbini tesvirliğüsiz bir xoşallıq qaplaydığan qız emdl öksüp yığlavattı.

"Böyle zamanlarda kalbini tarifsiz bir mutluluk saran kız **bu defa** hıçkırarak ağlamaktaydı."

2.3. Madem

Kéliptimen emdl, rencimey şu tamğını bésivetsiñiz.

"**Madem** gelmişim, kusuruma bakmadan şu mührü bassanız."

Xatalıqni ötküzüpsen emdl, cazasını tartmaqtin başqa amaliñ yoq.

"**Madem** yanlış yapmışsın, cezasını çekmekten başka çaren yok."

Vede bérıp qoyupsen emdl, bérıp ikki éğiz söz qılıñ kerek.

"**Madem** söz vermişsin, gidip bir iki cümle konuşman lazım."

2.4. Daha

Yene kimniñ öyige kirmekçidiñlar emdl?

"Başka kimin evine girecek siziz **daha**?"

Emdi kéliđiđanlar barmidu?

"**Daha** gelecekler var mıdır acaba?"

Emdi oynamsiler yaki boldimu?

"**Daha** oynayacak mısınız yoksa tamam mı?"

3. Emdi Sözcüğünün Türevleri

Emdi sözcüğünün çeşitli ekler alarak kalıplaşmış şekilleri bulunmaktadır. Bu şekillerden kimileri sözlükte yer alırken, kimileri yer almamaktadır.

3.1. *Emdi* Sözcüğünün Sözlükte Açıklanan Türevleri

emdiletin < emdi +IA²+tin

Emdi sözcüğünün kuvvetlendirme edatı ve ismin uzaklaşma hâli eki almış biçimidir. UTİL'de madde başı olarak verilmiştir. Anlamının *emdirek*, *emdila* olduğu yazılmıştır. Fakat *emdirek*, *emdila* sözcükleri açıklanmamıştır. Aşağıdaki cümleler örnek gösterilmiştir:

Abdubeserler emdiletin yolğa çıqqan boluşi mümkün.

"Abdubeserler **daha şimdi** yola çıkmış olabilirler."

Bizniñ elimizdimu "Qutadğu Bilik"ni tercime qiliş ve tetqiq qiliş işi emdiletin başlandı.

"Bizim ülkemizde de 'Kutadgu Bilig'i çevirme ve üzerinde araştırma yapma işi, **yeni yeni** başladı."

Sözlükte verilen örneklerden görüldüğü gibi *emdiletin* sözcüğü, "daha şimdi", "yeni yeni" anlamlarında kullanılmıştır.

emdilikte<emdi+lik+te

Emdi sözcüğünün isim yapım eki ve bulunma hâli eki almış biçimidir. UTİL'de madde başı olarak verilmiş ve anlamının "bugüne gelindiğinde, günümüzde" olduğu açıklanarak aşağıdaki cümleler örnek verilmiştir:

Emdilikte héliqi uruq kalıarmu buluttek semrip, tükleri parqırap ketti.

"**Bugüne gelindiğinde** o malum zayıf inekler de bulutlar kadar semirerek tüyleri parladı."

Qedimqi şıvaq ösidiğan boz yerler emdilikte qomuşluqqa aylandı.

"Kadimî yaban otu biten boz yerler **günümüzde/şimdilerde** karnışlığa dönüştü."

Emdilikte sözcüğü YUTS'de madde başı olarak verilmiş ve anlamının "şimdilikte" olduğu açıklanmış ancak örnek verilmemiştir. Aşağıdaki örneği verebiliriz, ancak kelimenin anlamı "şimdilerde" olmalıdır.

Emdilikte bolsa, bediniñizdiki tatuqlarni her körgende, şu künler yadiñizğa kélip, külüp qoyıdığansiz... [Ötkür 1994: 2]

"**Şimdilerde** ise vücudunuzdaki yara izlerine her baktığınızda o günler aklınıza gelip gülümsüyorsunuzdur..."

² {+IA} ekinin anlamı ve görevleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Sultan Mahmut Kaşgarlı, "Uygur Türkçesindeki IA Edatı Üzerine", Türk Dünyası Araştırmaları, 2008/173, s. 211-216

emdigiçe<emdi+giçe

Emdi sözcüğüne sınırlama hâli ekinin eklenmesiyle oluşan yapıdır. YUTS'de anlamı "şimdiye kadar" olarak açıklanmıştır. Örnek olarak şu cümleleri verebiliriz:

Emdigiçe namizini oqup bolğandır belkim.

"Şimdiye kadar namazını bitirmiştir belki."

Emdigiçe kelmigen bolsa saqlımañlar u munapiqni.

"Şimdiye kadar gelmemişse beklemeyin o münafıkı."

Emdigiçe diqqet bilen añlavatqanlar, tuyuqsız ğul-ğula qılışqa başlıdı.

"Şimdiye kadar dikkatlice dinleyenler, aniden kendi aralarında mırıldanmaya başladı."

emdigine<emdi+gine

Emdi sözcüğüne sıfatların küçültme ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. YUTS'de anlamının "daha şimdi" olduğu açıklanmakla beraber, *emdigine keldi* "Daha şimdi geldi" örneği verilmiştir. Aşağıdaki örnekleri de verebiliriz:

Emdigine yattı momam, téxi uxlimidiğu deymen.

"Daha şimdi yattı ninem, belki henüz uyumamıştır."

Emdigine iştin çüşken idim.

"Daha şimdi mesaim bitmişti."

emdiki<emdi+ki

Emdi sözcüğünün aitlik eki almış biçimidir. YUTS'de "şimdiki" anlamında kullanıldığı kaydedilmekle beraber *emdiki vezipe* "şimdiki vazife" cümlesi örnek gösterilmiştir.

Emdiki nişanimiz vaqvaq yézisi.

"Şimdiki hedefimiz Vakvak köyü."

Emdiki işimiz öyni seremcanlaşturuş - dedi hayacan bilen.

"Şimdiki işimiz evi döşemek, dedi heyecanla."

emdilik<emdi+lik

Emdi sözcüğünün isim yapım eki almış şeklidir. YUTS'de anlamının "şimdilik" olduğu kaydedilmiştir. Örnek verilmemiştir.

3.2. Emdi Sözcüğünün Sözlükte Açıklanmayan Türevleri

emdirek<emdi+rek

Emdi sözcüğünün sıfatların derecelendirme eki olan {+ rek} ekini almasıyla oluşmuştur. "Daha yeni" anlamında kullanılmaktadır.

Oqusimu emdirek oquğandu kitabiñizni.

"Okumuşsa da daha yeni okumuştur kitabinizi."

Ular emdirek beriş kéliş qılışqa başlıdı. Burun tonuşmayttı.

"Onlar daha yeni gidip gelmeye başladılar. Eskiden birbirlerini tanımıyorlardı."

Balisi emdirek mañğan oxşaydu.

"Çocuğu **daha yeni** yürümeye başlamış galiba."

emdila < emdi + la

Emdi sözcüğü ile kuvvetlendirme anlamında kullanılan "la" edatının birleşiminden oluşmuştur. Eylemin daha yeni gerçekleştiğini anlatmak için kullanılmaktadır.

Emdila bolğan uçurma sundı qanatlar qayrılıp [Alptekin 2000: 13]

"Henüz çıkmış kanatlar kırıldı bir an bükülüp"

Mana ikki yaşqa emdila kirip tatlıq tili çıqqan qizimu emdi uniñ yénida. [Sabir 2006: 253]

"İşte, iki yaşına daha yeni giren, tatlı konuşmaya başlayan kızı da artık onun yanında."

Ular namaz xuptenni emdila oqup boluşıǵa at tuyaqliri dükürlep baǵ dervazisi qattıq qéqildi. [Kaşgarlı 2008: 211]

"Onlar akşam namazını daha yeni bitirdiğinde atların ayak seslerinin gürültüsü duyuldu ve baǵ kapısı şiddetle vuruldu."

Ölükni emdila kömüp boluşıǵa oq avazliri qaytidin añlinişqa başlıdı.

"Cesedi daha yeni gömmüşlerdi ki silah sesleri tekrar duyulmaya başladı."

1907 -yılı, emdila etiyaz kirgen künlerniñ biride, qırıq yaşlar çamisidiki bir sumbatlıq kişi öz yéqinliridin töt-beş kişini yığıp: "hey buraderler, piçaq göştin ötüp söñekke, söñektinmu ötüp yilikke yettiǵu! Éytiñlarçu, muşundaq ötüvërimizmu?" didi. [Ötkür 1994: 36]

"1907 yılı, ilkbahar mevsimi daha yeni başlayan günlerin birinde, kırk yaşlarında cazibeli bir kişi, ahbablarından dört beş kişiyi toplayıp: "Hey kardeşler, bıçak etten geçip kemiğe, kemikten de geçip iliğe dayandı! Söyleyiniz, böyle yaşayıp gidecek miyiz?" dedi.

Sonuç

Emdi sözcüğü Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan bir sözcüktür. Günümüzde lehçelerde Eski Türkçede olduğu gibi veya bazı ses değişmelerine uğrayarak varlığını sürdürmektedir.

Yeni Uygurca veya Uygurca Türkçe sözlüklerde *emdi* sözcüğünün anlamı ve türevleri bulunmaktadır. Ayrıca bu sözcük zarf olarak verilmiştir. Ancak Türkiye Türkçesi ile Yeni Uygurca arasında yapılan aktarmalarda *emdi* sözcüğünün sözlükte verilenden daha zengin bir anlam yelpazesine sahip olduğu dikkat çekmekte ve aktarmalarda zarf, sıfat veya edat olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

Emdi sözcüğünün *artık*, *bu defa*, *madem*, *daha* gibi sözlükte yer almayan anlamları, *emdirek*, *emdila* gibi türevleri, lehçeler arası aktarmada, elimizdeki mevcut sözlüklerin, ihtiyacımızı tam olarak karşılayamayacağı gerçeğini bir kez daha hatırlatmaktadır.

Yeni Uygurca ve Türkiye Türkçesi arasında yapılacak aktarmalar söz konusu olduğunda, kapsamlı bir sözlük ihtiyacı, gün geçtikçe daha derin hissedilmektedir.

KAYNAKÇA

📖 ABDULLA Mömin [1989]. *Türkçe Uygurca Lügat*, Pekin: Milletler Neşriyatı.

📖 ALPTEKİN İbrahim (Haz.) [2000]. *Memtili Ependi Şé'irliri*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.

- 📖 ECKMANN Janos [2012] *Çağatayca El Kitabı*, Çev. Günay Karaağaç, Ankara: Kesit Yay.
- 📖 ERASLAN Kemal [2012] *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- 📖 ERGİN Muharrem [2008] *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- 📖 KAŞGARLI Mahmut [1981] *Divân-ü Lügat-it Türk*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı, C.I.
- 📖 KAŞGARLI Sultan Mahmut [2008] "Uygur Türkçesindeki "IA" Edatı Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2008/173, s. 211-216.
- 📖 KAYA Ceval [1994] *Uygurca Altun Yaruk*, Ankara: TDK Yayınları.
- 📖 KOMİSYON [1990] *Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti*, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- 📖 KOMİSYON [1991] *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Ankara: KB Yayınları.
- 📖 KOMİSYON [2011] *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- 📖 NECİP Emir Necipoviç [1995] *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev.:İklil Kurban, Ankara: TDK Yayınları.
- 📖 ÖTKÜR Abdurehim [1994] *Oyğanğan Zémin*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- 📖 REHİM Muhemmet Haz. [1997] *Téyipcan Élijev Şéirleri*, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- 📖 SABİR Zordun [2006] *Ana Yurt*, Urumçi: Şinciañ Yaşlan Ösmürler Neşriyatı.
- 📖 TEKİN Talat [2010] *Orhun Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- 🌐 <http://www.rfa.org/uyghur/xewerler/kishilik-hoquq/beijing-kowruk-erzdar-05082015235242.html>
(Erişim: 23.05.2015 14:05)